

Bir inceleme :

TÜRK EDEBİYATINDA İSTANBUL

Fetihten sonra beş yüz yıla yakın Osmanlı devletinin pâyitahtı olan ve nesiller boyunca türk zevk ve yaratıcılığının her sahada en mükemmel örnekleri ile dolarak, büyük bir medeniyet merkezi hâline gelen İstanbul türk edebiyatı üzerinde derin te'sirler icrâ etmiştir. Güzel ve çeşitli tabiat manzaraları, muhteşem sarayları, konakları, yalıları, mâbedleri, medreseleri, imalâthaneleri, çarşıları, eğlence yerleri ve mesireleri ile, bu büyük şehir, denilebilir ki, Türklerin yaşayış tarzları ile beraber, hayat görüşlerini ve karakterlerini de değiştirmiş, onlara bir başka hüviyet vermiştir. Edebiyatta bu değişikliği daha önceki yüzyılların saf ve açık dille anlatılan lâmâsi ve dinî multevâsından, gittikçe daha süslü, ince, zarif ve nükteli bir üslûp ile ifade olunan dünyevî, âdeta «burjuva tarzında» denilebilecek bir hayat görüşüne geçiş olarak tavsif edebiliriz. Gerçekten XIII. ve XIV. asır türk edebiyatının umumiyetle kahramanlık destanları, dinî ve tasavvufî şiirler ile dolu olmasına karşılık, XV. ve bilhassa XVI. asırdan sonra, büyük bir kısmı İstanbul'un bin bir zevk ve ihtirasın tatminine elverişli muhitinde vücûda gelen eserler daha ziyâde dünyevî bir mâhiyet taşır. Eski türk tarih ve destanına hâkim olan alp ve gâzî tipleri İstanbul'un fethinden sonra, debdebe ve dârat içinde yaşayan çok ihtişamlı bir hükümdar şekline girdiği gibi, zühd ve takvayı, dünyadan el-etek çekmeği Tanrıya ve huzûra kavuşmak için yegâne yol bilen dindar tipi de, dünyanın güzelliği ve iş hayatı ile uyuşan, ticâret ve zanâat ile meşgul, hayrat yapmağı ve başkalarına yardımı seven bir şehir efendisi hâline gelmiştir. Bunların yanı sıra İstanbul kendilerini tamamiyle zevk ve safâyâ veren ve gayri-ahlâkî bir ömür süren tuglerin türemesine de sebep olmuştur ki, XV. yüzyıldan bugüne kadar ki türk edebiyatında bunlardan sık sık bahsedilir.

İstanbul'un türk edebiyatındaki akislerini burada teferriatı ile anlatmak imkânsızdır. Aşağıdaki satırlarda halk, divan ve Tanzimattan sonraki türk edebiyatında İstanbul ile alakalı belli-başlı eserlere, gayet kısa bir şekilde işaret edilmek ile yetinilmiştir.

A. HALK EDEBİYATINDA İSTANBUL. Fetihten önce yazılmış olan Dede Korkut kitabında, İstanbul bezirgânların mal almak için gittikleri uzak bir şehir olarak geçer. Baybüre Beg., yeni doğan oğlu Beyreg'e «yahşi - armağanlar» almak üzere, bezirgânları Rumeli'ye yollar. Bunlar İstanbul'a gelirler ve «bir deniz kulunu, boz aygır ile ağ tozlu katı yay ve altı perli güz» alarak, 15 yıl sonra Beyreg'e getirirler «Muharem Ergin, Dede Korkut kitabı, Ankara, 1958, I, 117). İstanbul'u fetheden türkler her hâlde daha önce burayı almak için savaştan müslüman kahramanların destan ve mâceralarını biliyorlardı. Efsânesi türk halkı arasında hâlâ yaşayan Seyyid Battal Gazi «bk. İslâm Ansiklopedisi mad. Battal» Üsküdar ve Kadıköy'üne kadar gelmiş, şehri 7 yıl kuşatarak, buralarını imar etmiş idi. Evliya Çelebi Kadıköy adının evvelce Gâzi-köy olduğunu kaydeder (Seyahatname, I

Asırlar ve nesiller boyunca İstanbul, Türk zevk ve yaratıcılığının her sahada en mükemmel örnekleriyle dolarak Türk Edebiyatında derin etkiler yaratmıştır.

İstanbul, aynı zamanda Türklerin yaşayış tarzlarıyla beraber hayat görüşlerini ve karakterlerini de değiştirmiş, onlara başka bir hüviyet vermiştir.

Bu sayımızdan itibaren yayınlamaya başladığımız değerli yazı serisinde Prof. Mehmet KAPLAN, Türk Edebiyatında İstanbul'u incelemekte, Halk, Divan ve Tanzimattan sonraki devrede İstanbul ile ilgili belli başlı eserleri vermektedir:

Prof. Dr. Mehmet KAPLAN

470). Selçuklular devrinde yaşamış bir alp-eren gibi gösterilen ve şahsı etrafında büyük bir menâkib teşekkül eden Saltuk da İstanbul'a gelir, şehri muhtelif yerlerinden yangına verir, erleri ile beraber Ayasofya'da namaz kılar, kâfirler ile savaşır ve nihayet ahidname ile, Bizans'ı haraca bağlayarak, çekilir. Şehri feth gâyesini gütmeyen Saltuk orada adam dahi bırakmaz. Bunun sebebini İstanbul'un «fesad bir yer» olduğu, müslümanlar burada yerleşirlerse, ahlâklarının bozulacağı fikri ile izah eder. (bk. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında nesir, İstanbul, 1964, S. 286-290) Abu Ayyub al-Ansari'nin hatırası da fetihten önce çok canlı olmalı ki, Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Fatih İstanbul'u alınca, onun mezarını araştırmış ve şeyh Akşemseddin, ilk defa seccâdesini sererek, namaz kıldığı ve istiğraka daldığı toprağın altında onu keşfetmiştir (Seyahatname, I,401). Akşemseddin'in bu keşfi ve İstanbul'un fethi ile alakalı diğer hareketleri Menâkib'inde geniş olarak anlatılmıştır. (bk. Fahir İz, ayn. esr, S. 345-359) Eyüp semtinin teşekkülünde ve dinî bir muhit haline gelmesinde bu efsane veya inananın büyük bir tesiri olmuştur. İstanbul fethi ile ilgili daha bir çok efsane ve rivayet var ise de, bunlar edebî bir şekle sokulmamıştır. (bk. M. Hâlit Bayrı, İstanbul folkloru, İstanbul, 1947) XV. asır şâirlerinden Akşemseddin-zade Hamdi'nin mevzuu halk edebiyatından alınmışa benzeyen ve vak'ası fetihten önceye ait olan Tuhfat al'uşşak adlı mesnevî, daha sonra yazılmış İstanbul ile alakalı halk hikâyelerinin adeta bir öncüsü olması bakımından, dikkate şâyandır. Burada kayseriyeli müslüman, genç ve güzel bir tüccar, mal almak üzere, İstanbul'a gelir, bir han iner. Bizans hükümdarının vezirinin adamları bunu kendisine haber verirler. Vezirin güzel bir kızı vardır. Vezirin evine davet olunan delikanlı orada kıızı görünce aşık olur. Kız ile evlenebilmesi için dinini terk etmesi şart koşulur; küfr ile iman arasında bir fark gözetmeyen, Tanrının bin-bir tecellisi olduğuna inanan delikanlı bu teklifi kabul eder ve kız ile evlenir. Fakat Ayasofya'da yapılan büyük âyin esnasında, oraya ilk geldiği zaman bıraktığı Kur'an'ı görerek, büyük bir heyecana kapılır; bu kitabın ne olduğunu soran kıza ve babasına Kur'an'ı okur; Allah kelâmının te'siri ile, onlar da müslüman olarak, Kayseriye'ye dönerler. (bk. E. J. Gibb, A history of ottoman poetry, London, 1905, II, 50) Bu hikâyede dikkate şâyân olan kahramanın bir tüccar olması ve sonradan dinî duygusu galebe çalmış olmasına rağmen, bir kâfir kızına aşık olarak, dinini bırakabilmesidir. Daha sonra teşekkül etmiş olan ve vak'ası İstanbul'da geçen halk hikâyelerinde kahramanlar umumiyetle tüccar veya tüccar-zadedirler ve onlarda artık dinî duygu değil, zevk ve eğlence bahis mevzuudur. Vak'ası Murad IV. devrinde geçen Hançerli Hanım hikâyesinde. (Selâmi Münir, Hançerli hanım, İstanbul, 1937) Bedestenli Halil Efendi adında zengin bir adam vardır; ölünce oğluna büyük bir miras kalır. Kötü niyetli

dalkavuklar delikanlının etrafını sararlar ve onu, eğlendirmek için, İstanbul'un meşhur meyhâne ve mesirelerinde dolaşır, kumara ve içkiye alıştırlar. Hikâyenin genç kahramanı Süleyman Bey batakhaneler ile dolu olan İstanbul'da Hançerli Hanım adında bir âlüftenin tuzağına düşer ve onun kölesi olur. Vak'ası yine Murad IV. devrinde geçen Tayyar-zade hikâyesinde (Hikâye-i Tayyar-zade, İstanbul, 1289) zengin bir adam tarafından himaye edilen genç ve güzel bir delikanlı bir gün, hile ile çok zengin, fakat çok çirkin bir kadın olan Gevher Hanım'ın sarayına soku- lur ve orada hapsedilir. Ancak bin-bir maceradan sonra, Mu- rad IV.'ün müdahalesi ile, bu batakhaneden kurtulur. Vak'a- sı İstanbul'da geçen daha bir çok halk hikâyesi vardır. Bunlarda İstanbul umumiyetle servet ile sefâhatin, güzellik ile ahlâk sızılığın birleştiği bir yer olarak görülür. Vak'aları İsfahan, Kande- har, Tebriz, Horasan, Erzincan gibi şark diyarlarında geçen halk hikâyelerinde (bk. Otto Spiess Türk halk hikâyeleri trc. Behçet Gönül, İstanbul 1941) aşkı çok mefkûreleştirilmiş ol- duğu halde, vak'aları İstanbul'da geçen halk hikâyelerinde çap- kınlık, şehvet, para ve mal ihtirası hakimdir. Bazı halk masal- larında da İstanbul saf genç kız veya delikanlıların aldatıldığı bir muhit olarak görülür. (bk. Naki Tezel, İstanbul masalları İstanbul, 1938: İki kız kardeş ve Bedestenli Mustafa efendi.)

Halk edebiyatı sahasında İstanbul'u en iyi aksettiren eseri Karagöz'dür. Evliya Çelebi'nin «üç yüz pâre taklidi» oldu- ğu söylediği «hayal-i zıll»da İstanbul her cephesi ile görünür. Başlangıçta şiir ve mesnevî gibi dinî ve hamasî bir mahiyet taşıyan Karagöz, İstanbul'a gelince, tamamiyle değişmiş, bu imparatorluk merkezinin renkli ve kozmopolit hayatını ak- settiren gerçekçi ve hicviyeci bir hüviyet kazanmıştır. (bk. Sab- ri Esat Siyavuşgil, İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul, İstanbul, 1938; ayn. mll..., Karagöz, psikososyolojik bir deneme, İstanbul, 1941; Helmut Ritter, Karagös, türkische Sshattenspiel, Wiesbaden, 1953) Karagöz perdesinde görünen bütün tip- ler, başta Karagöz ve Hacivat olmak üzere, Çelebi, Zen- ne, Tiryaki, Beberuhî, Sarhoş, Külhanbeyi tipleri Türk mahal- lesinden alındığı gibi, arap, acem, arnavud, yahu- di, ermeni, tatlısu frengi vb. gibi tipler de İstanbul'luların yakından tanıdıkları çehrelerdir. Oyunların mev- zular'da cahil halkın bâtil inançları, Hamamda bir devir ve ilgilidir: Ağalıkta, Esir-pazarı'nda köle ve cariye alım-sa- tımı, büyük evlenme'de İstanbul'un muhteşem düğünleri, Ca- zular'da cahil halkın batıl inançları, Hamamda bir devir ve çevrenin bozuk ahlâkı, Ormanda sur dışına çıkılma, karşıla- şılan tehlikeler, baskında eski Türk cemiyetinin meşhur bir örf ve âdeti, bahçede İstanbul mesireleri, cambazlarda bir lon- canın merasimleri, Salıncak'ta bayram yeri, Tahmis'te Tah- takale kahve döğüşleri v.b. perdeye aksettirilmiştir. Karagöz'de, kendisini konuşma, nezaket ve davranış bakımından en üs- tün ölçü olarak kabul eden şehirli Türkün alay ve mizahı vardır. Karagöz ile beraber eski Türk halk temaşa san'atının ikinci mühim kolu olan orta oyununda tipler ve vak'alar İstan- bul hayatında alınmıştır. (bk. Selim Nühzet Gerçek, Türk te- mâşası, İstanbul, 1942)

Fetihten sonra İstanbul'a yerleştirilen ve daha sonra ge- len Türk halkı ile beraber halk kültür ve edebiyatı da İstan- bul'a gelmiş, fakat bu yeni muhitte o da mahiyetini bir hayli

değiştirmiştir. İstanbul'da halk şairlerinin yaşadıkları ve san'- atlarını icra ettikleri yerler, kahvehaneler, meyhaneler, ko- naklar ve saraylar idi. Buralarda köy ve kasaba çevresinden başka türlü bir hayat yaşanmakta idi. Evliya Çelebi'nin ken- di zamanında sayılarının 300 nefer olduğunu söylediği sâzen- degâh ve çöğürçüân (Seyahatname, I, 639) sazları ile geçine- medikleri için, tulumbacı, kayıkçı, bekçi olmuşlar, ilhamla- rını da, pek tabii olarak, yeni çevrelerinden almışlardır. II. meşrutiyet devrine kadar devam eden ve İstanbul'un her sem- tinde bulunan semâi kahvelerinde pek çok halk şairi yaşamış- tır. Bunlar şiirlerinde İstanbul'da vukua gelen yangınları, bas- kınları, zelzeleleri ve günlük hayat sahnelerini tasvir etmişler- dir. (Osman Cemal Kaygılı, İstanbul'da Semâi kahveleri ve meydan şâirleri, İstanbul, 1937; T. Alangu, Çalgılı kahve- lerde külhanbey edebiyatı, İstanbul, 1943) İstanbul bekçile- rinin ramazanlarda söylediği destanlar, esnaf, çarşı ve mahal- le hayatını aksettirmeleri bakımından, bilhassa dikate şayan- dır. Karagöz'den sonra eski İstanbul'u en iyi canlandıran ör- nekler bunlardır denilebilir. Bedesten, Saraçhane ve Simkeş- ha'neden bahseden destanlarda buralarda çalışan ustalar, kal- falar ve çıraklar medholunuyor. Bekçi destanları arasında Kız- kulesi'ni İstanbul yahılarını, Eyüb'ü Ayasofya'yı tasvir edenler bulunduğu gibi, araplar, miras-yediler, tenbeller ve sıbyanlar ile alay eden şiirler de vardır. (Muhtar Yahyaoglu, İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve mâni katarları, İstanbul 1948; M. Naci Kum, Bekçibaba destanı, Türk folklor araştırmal- arı dergisi, 1951, nr. 19-23) Meşhur halk şairlerinden bazı- ları da İstanbul'u ögen şiirler yazmışlardır. Aşık Ömer, 17 kıt'alık bir destanında, İstanbul'un muhtelif semtlerini zikre- rek hususiyetini belirtir. (Sa'deddin Nühzet Ergun, Âşık Ömer Hayatı ve şiirleri, İstanbul «1936») Aynı şair İstanbul üzerine, arûz vezni ile, üç murabba daha yazmıştır. XVIII yüzyılda ya- şamış halk şâirlerinden Abdî'nin İstanbul'a hasretini anlatan bir çok şiiri vardır. (M. Naci Kula, Şâir Abdi ve Güzel İstanbul, Yeni türk mecmuası, 1936, sayı 38, sayfa 70-74) İspartalı Seyranî, 30 kıt'alık bir destan ile vak'a-i hayriyeyi hikâye eder. (Fuat Köprülü, Türk saz şairleri, İstanbul, 1940, 508-512) Ahmed isimli bir halk şairinin Sultan Abdülmecid Han zamanında basılmış Dâsitan-ı medhiye-i İstanbul adında bir şiiri vardır. (Ömer Faruk Akiün, Abdülhak Hâmîd'in merkad-i Fâtihi ziyâret manzumesi ve içindeki görüşler, Türk dili ve edebiyatı dergisi, 1956 VII, 77) Abdülaziz dev- rinde, saraydaki âşık meclislerine riyaset eden Beşiktaşlı Gedâî de İstanbul'da yaşanan hayatı, ahlâki bozuklukları an- latan destanlar ve semâiler söylemiştir. (S. N. Ergun Beşiktaş- lı Gedâî, İstanbul, 1933) Ayrıca, yine Abdülaziz devrinde, Ahmed adlı bir halk şâirinin İstanbul'a dâir bazı manzûmeleri hak- kında bk. M. Zeki Oral, İstanbul destanları, İstanbul Enstitüsü dergisi, 1956, IV, 191-197. Burada ayrı ayrı zikri mümkün ol- mayan diğer halk edebiyatı ve folklor malzemesi için bk. M. İ. Başgöz İstanbul folkloru üzerinde bir bibliyografya dene- mesi, İstanbul Enstitüsü dergisi. 1955, 1, 67-86.

